

Criminaliteitspreventie in gezinnen met jonge kinderen

Jolanda Jakobs

In de loop van de negentiger jaren is de belangstelling voor criminaliteitspreventie op jonge leeftijd in Nederland gegroeid. Vaak wordt dan uitgegaan van criminaliteitspreventie bij kinderen jonger dan twaalf jaar: de twaalfminners. Het betreft kinderen die nog niet strafrechtelijk minderjarig zijn en als zodanig niet vervolgbaar voor gepleegde delicten. Preventie op vroege leeftijd kan voorkomen dat een groot deel van deze kinderen na hun twaalfde jaar in het justitiële circuit terechtkomt en de politie en de jeugdstrafrechter zich officieel met de delinquentie van het kind gaan bemoeien. In dit artikel wordt uitgegaan van de gedachte dat ernstig delinquent gedrag van jonge kinderen en adolescenten het resultaat is van een combinatie van factoren die veelal een lange historie hebben. Jolanda Jakobs pleit ervoor om bij preventie van dergelijk gedrag een brede, meervoudige insteek te kiezen.

De factoren spelen zich af op diverse niveaus. Daarbij moeten we denken aan individuele factoren, gezinsfactoren en sociaal-economische factoren. Het betreft, kortom, kinderen die opgroeien in meervoudige probleemgezinnen. Naast de meer algemene *community-oriented* preventieprogramma's blijkt er voor deze kleine groep meervoudige probleemgezinnen behoefte én noodzaak aan meer individuele en gezinsgerichte interventies. De complexiteit en de ernst van de problemen geven hiertoe aanleiding.

Ervan uitgaande dat een complex van factoren de oorzaak vormt voor ernstig delinquent gedrag, pleit de auteur ervoor om bij preventie van dergelijk gedrag ook een brede meervoudige insteek te kiezen. Een van de mogelijkheden lijkt intensieve begeleiding van gezinnen met jonge kinderen, waarbinnen zich een veelheid aan risicofactoren voordoet. Bij een dergelijke intensieve begeleiding dient overigens ook een rol te worden weggelegd voor justitie en politie, onder andere daar waar het gebruik van drang- en dwangmodaliteiten betreft.

Signalen voor toekomstig crimineel gedrag

Individuele gedragsontwikkeling

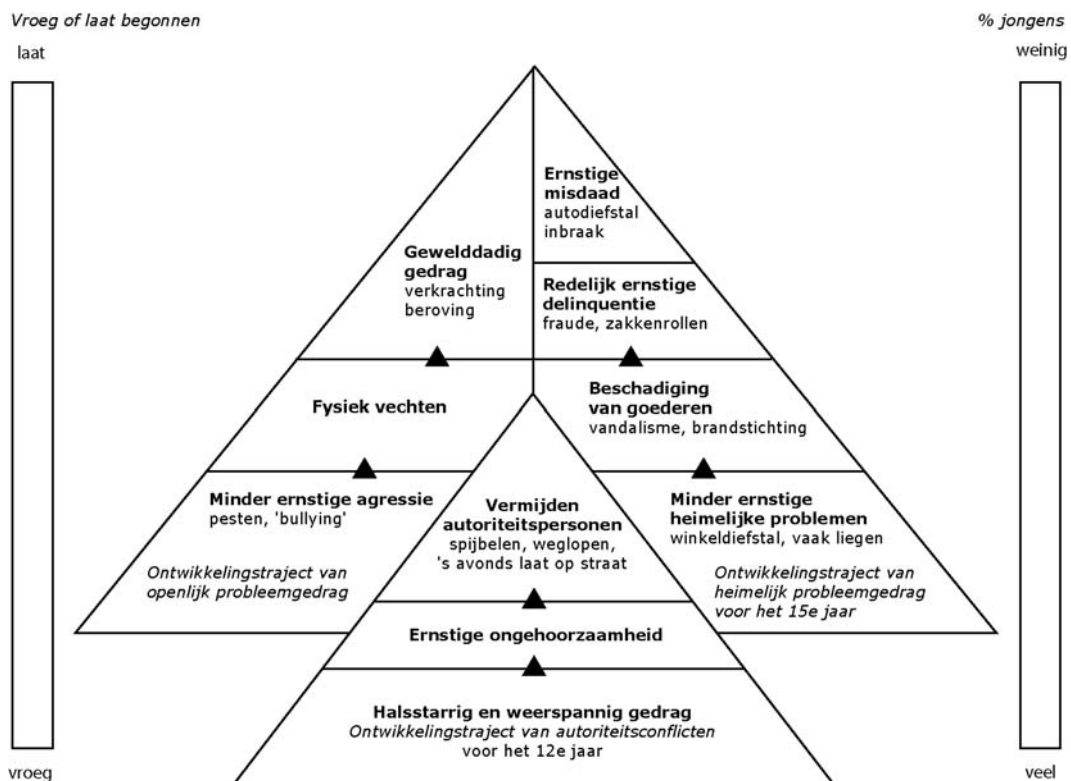
De bestudering van jeugdcriminaliteit vond oorspronkelijk plaats binnen de sociologie en de criminologie. De bijdragen vanuit de kinder- en jeugdpsychiatrie en de ontwikkelingspsychologie zijn van veel recentere aard. Vooral wanneer we het hebben over preventie van en interventie bij criminele incidenten of carrières, lijkt het zinvol om, naast de sociologische invalshoek, aansluiting te zoeken bij ideeën uit de ontwikkelingspsychologie en de psychopathologie.

De *developmental criminology* (Loeber en Leblanc, 1990) beweegt zich binnen een dergelijk interdisciplinair kader. Men houdt zich bezig met de ontwikkeling en de dynamiek van probleem- en delictgedrag in relatie tot leeftijd. Van daaruit wordt gezocht naar verklarende of causale factoren die voorafgaan aan, gepaard gaan met, of invloed uitoefenen op de problematische gedragsontwikkeling. Ook Loeber (1998)

spreekt in zijn analyses van factoren die leiden tot ernstig probleemgedrag van risicopatronen en ontwikkelingspaden. Twee algemene factoren die - volgens Loeber - bijdragen aan een vroege ontwikkeling van jeugddelinquentie zijn:

- een versnelde ontwikkeling naar onafhankelijkheid (bijvoorbeeld spijbelen, weggelooptgedrag en het 's avonds op straat zijn);
- impulsief gedrag (bijvoorbeeld hyperactiviteit).

Figuur 1. Ontwikkelingspaden in jeugdig probleemgedrag (Loeber e.a., 1993)

Vervolgens pleit hij ervoor de ontwikkelingsprocessen op te delen in afzonderlijke stappen die empirisch onderbouwd dienen te zijn. Op deze wijze ontstaat er een bepaalde systematische gedragsvolgorde. Ter illustratie drie mogelijke ontwikkelingspaden in jeugdig probleemgedrag (Loeber e.a., 1993). (Zie figuur 1.) Een van de voordelen van een dergelijke opdeling van het ontwikkelingsverloop, is de mogelijkheid om de termijn waarover men voorspellingen gaat doen te verkorten. Daarnaast kunnen signalering van probleemgedrag en evaluatie van interventies plaatsvinden op onderdelen van het probleemgedrag. Hierdoor kan het aantal interveniërende variabelen worden teruggebracht c.q. gereduceerd.

Risicofactoren op gezinsniveau

Het voorgaande zou kunnen suggereren dat de individuele ontwikkelingsprocessen een onafhankelijk fenomeen vormen bij de verklaring en de voorspelling van delinquent gedrag. Dit is allerm minst het geval. Een grote hoeveelheid variabelen speelt - naast deze individuele gedragsontwikkeling - een rol. Er is een onderlinge verwevenheid tussen factoren en factoren beïnvloeden elkaar, zetten elkaar in werking, of remmen elkaar af. Met name op het gezinsniveau zijn er belangrijke variabelen die een rol spelen bij de ontwikkeling van delinquent gedrag.

Een inventarisatie van theoretisch en empirisch onderbouwde criteria, op basis waarvan men probleemgezinnen kan selecteren voor programma's ter preventie van delinquentie en druggebruik van het *Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention*, mondt uit in de volgende, indrukwekkende lijst van risicofactoren op gezinsniveau (Kumpfer e.a., 1996).

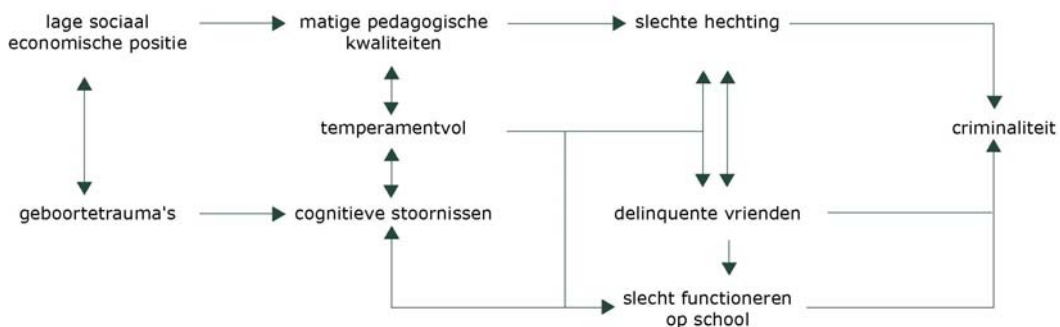
- Slechte socialisatiepraktijk, voorleven van antisociale waarden en gedrag, falen om positieve morele ontwikkeling op gang te brengen en een tekortschieten bij het aanleren van levens-, sociale en academische vaardigheden bij het kind.
- Slechte supervisie van het kind, inclusief gebrek aan toezicht op activiteiten van het kind, gewelddadig gedrag bij broertjes of zusjes en te weinig verzorgende volwassenen in relatie tot het aantal kinderen.
- Slechte disciplinaire vaardigheden, inclusief trage, inconsistente en onverwachte discipline; ouderlijke conflicten betreffende de opvoedingspraktijk, falen in het stellen van regels en gevolgen bij misdragingen, en de ontwikkeling van een onrealistisch verwachtingspatroon bij kinderen.
- Ouder-kind relatie van slechte kwaliteit, inclusief afwijzing van kinderen door ouders of van ouders door kinderen, weinig ouderlijke gehechtheid, koud en niet-ondersteunend moedergedrag, gebrek aan betrokkenheid en samen door te brengen tijd, en onaangepaste ouder-kind interacties.
- Excessieve gezinsconflicten, huwelijksproblemen, huiselijk geweld gepaard gaand met verbaal, fysiek of seksueel misbruik van het kind, slecht probleemoplossend vermogen en agressiebeheersing, antisociaal en agressief gedrag op jonge leeftijd dat aanleiding geeft tot druggebruik en delinquentie.
- Chaotische gezinssituatie en stress voortkomend uit matige huishoudmanagement-kwaliteiten of gedragspatronen die leiden tot weinig gezinsgewoonten en onaangepaste 'rolmodeling' en socialisatie.
- Slechte gezondheid van de ouders, en depressief gedrag dat leidt tot een negatief beeld van het kind, ouderlijke vijandigheid ten opzichte van het kind.
- Isolatie van het gezin en weinig ondersteuning vanuit de gemeenschap
- Divers acculturatiepatroon binnen het gezin, rolomkering en gebrek aan ouderlijke controle over adolescenten als gevolg van cultuurbarrières.
- Druggebruik door ouders, broertjes en zusjes, gebrek aan normen en regels binnen het gezin met betrekking tot alcohol- en druggebruik.

Sociaal-economische factoren

In de context waarbinnen het kind opgroeit, spelen vervolgens ook sociomateriële aspecten en relaties met school en leeftijdgenoten een rol. Farrington komt in zijn vermaarde *Cambridge study in delinquent development* (Farrington en West, 1993) tot voorspellende factoren als onder andere het opgroeien in een 'achterstandswijk', laag gezinsinkomen, slechte huisvesting, weinig vrienden en matige schoolprestaties. We kunnen dan ook concluderen dat bij de analyse van ernstig delinquent en ander probleemgedrag bij jongeren uitgegaan dient te worden van een gecompliceerd samenspel van een veelvoud aan factoren. De factoren zijn, zoals besproken, van verschillende orde. Er is geen sprake van een enkelvoudig traject, laat staan variabele, die leidt tot delinquentie en ernstig probleemgedrag. Tremblay en Craig (1995) beschrijven dit helder in het '*cumulatief effect model*'. In dit model wordt zichtbaar dat er sprake is van een complexe wisselwerking tussen risicofactoren onderling, tussen stoornissen onderling en tussen risicofactoren en stoornissen. Een dergelijk model zou er in de praktijk van het individuele kind als volgt uit kunnen zien (zie figuur 2).

Ook in Nederland is men ervan overtuigd geraakt dat de complexe interactie tussen risicofactoren leidt tot ernstig probleemgedrag. Baartman (1991) karakteriseert 'multi-probleemgezinnen' als gezinnen met een complexe en chronische problematiek. Junger- Tas (1998) spreekt in een samenvattend artikel over risicofactoren voor ernstig delinquent gedrag over de samenhang tussen risicofactoren in het kind, risicofactoren in het gezin en risicofactoren in de context en de omgeving. Scholte (1997) beschrijft een meervoudig risicomodel met als uitgangspunt dat de ontwikkeling van jeugdigen niet in een vacuüm plaatsvindt, maar altijd de uitkomst is van een wisselwerking tussen het kind en zijn opvoedingsomgeving (dat zowel het gezin, de school, als het vrijetijdsmilieau omvat).

Figuur 2. Hypothetisch voorbeeld van cumulatief effect model (Ferwerda e.a., 1996)

Eigen onderzoek (Ferwerda e.a., 1996) geeft eenzelfde beeld. Analyse van de levensloop van 52 zogenaamde harde kern jongeren geeft aan dat meer dan de helft van deze jongeren problemen had en heeft op gezinsniveau, op individueel niveau, op school en in hun vrije tijd. Een belangrijke constatering bleek ook dat de onderzochte jongeren en hun families reeds veelvuldig contact hadden gehad met al dan niet justitiële hulpverleningsinstellingen. Daarbij valt te denken aan reguliere

jeugdhulpverlening, maatschappelijke dienstverlening en inspanningen van de Raad voor de kindbescherming en de gezinsvoogdij-instellingen. Uit het feit dat alle deelnemers aan het onderzoek 'uitgegroeid' zijn tot harde kern jongeren, mag de conclusie getrokken worden dat, alle inspanningen ten spijt, het gewenste resultaat niet is bereikt.

Preventie door middel van vroegtijdig interveniëren

Naast de primaire preventie door middel van *community programs*, gericht op grote bevolkingsgroepen en op preventie van (specifiek) probleemgedrag, is er in een beperkt aantal gevallen de noodzaak tot meer specifieke interventies op het niveau van het individuele gezin. Daarbij richten we ons op de reeds beschreven gezinnen waarbij de problematiek complex, wisselend en chronisch is. Eén of meerdere kinderen binnen de hier bedoelde gezinnen loopt daarbij kans op ernstige delinquentie gedurende de adolescentie. Onderzoek en ervaring wijzen uit dat de 'reguliere hulpverleningsinstellingen' de tanden al stuk gebeten hebben op deze gezinnen. Oorzaken hiervoor liggen in de sfeer van de gefragmenteerde hulp als gevolg van de specialismen en doelgroepkeuzen binnen de instellingen, maar zeker ook bij de extreme aanspraak die de hier bedoelde gezinnen doen op de hulpverlening. Baartman (1991) spreekt in dit kader van 'bewerkelijke gezinnen' en 'kostbare hulpconsumptie' waarbij de hulpverlening vastloopt.

Zoals uit de voorgaande paragraaf blijkt, zijn er voldoende factoren aan de hand waarvan men op jonge leeftijd (0-12 jaar) reeds kan voorspellen dat op jeugdige leeftijd (12- 18 jaar) een kans bestaat op delinquentie. Ons inziens verdienen de gezinnen waarbinnen deze kinderen opgroeien intensieve begeleiding en hulp en dan in een zo vroeg mogelijk stadium. Tremblay en Craig (1995) geven op basis van een evaluatie van interventieprogramma's, die op jonge leeftijd plaatsvinden, aan dat vroegtijdig ingrijpen effectiever is dan interveniëren op latere leeftijd. In deze gezinnen kan echter niet gekozen worden voor een enkelvoudige insteek. Ingrijpen op een enkel aspect van de problematiek (bijvoorbeeld leerproblemen of antisociaal gedrag), met instandhouding van andere onderdelen, die de ontwikkelingscontext negatief beïnvloeden, leidt tot te weinig en vaak kortdurend rendement. Effectieve interventies dienen uit te gaan van meervoudige ingangen. Er dient een integrale aanpak plaats te vinden, die aangepast is aan de specifieke gezinssituatie (o.a. Robins, 1992; Botvin, 1996; Ferwerda e.a., 1996, Jakobs e.a., 1996). We introduceren hiervoor de term *multiple gating*.

In Angelsaksische landen, maar ook in Nederland, wordt de laatste decennia geëxperimenteerd met deze *multiple gating* van meervoudige probleemgezinnen. Met diverse vormen van intensieve ambulante gezinshulpverlening (gezinsinterventie-programma's) probeert men dergelijk gezinnen op het juiste spoor te zetten. Ofschoon deze reeds bestaande vormen van intensieve ambulante gezinshulpverlening niet primair gericht zijn op de preventie van delinquent gedrag, blijken ze in aanzet wel degelijk hiervoor bruikbaar.

Ons inziens dient een gezinsinterventieprogramma dat gericht is op het voorkomen van delinquent gedrag op jeugdige leeftijd aan een aantal randvoorwaarden te voldoen.

- De hulp is gericht op het totale gezinssysteem en niet primair op één individu.
- Binnen het gezinssysteem zijn risicofactoren aan te wijzen die indicatief zijn voor later delinquent gedrag. Deze indicatoren kunnen te maken hebben met de volgorde waarin bepaalde risicogedragingen zich voordoen, zoals omschreven in de ontwikkelingspaden van Loeber, maar ook met de cumulatie van risicofactoren. Farrington (1997) toont bijvoorbeeld aan dat toename in het aantal risicofactoren leidt tot een grotere kans op veroordeling voor een geweldsmisdaad.
- De hulp is 'outreaching'. De gezinnen worden opgezocht in hun eigen leefomgeving alwaar hulpverlening plaatsvindt.
- De hulp richt zich op een diversiteit aan problemen. Deze kunnen te maken hebben met huishoudmanagement, pedagogische ondersteuning, vormgeven van relaties, psychosociale problematiek, maatschappelijke positionering, et cetera. Binnen het hulpverleningsproces worden prioriteiten gesteld en worden verschillende methodieken gehanteerd. De hulp kan zowel een begeleidend als psychotherapeutisch zijn. Aan de basis van de hulpverlening staat een interdisciplinair team of een multiprofessionele organisatie.
- De hulpverlening is intensief en langdurig, in die zin dat er wekelijks een aantal uren contact is en dat het gezin gedurende een periode van ongeveer een jaar wordt begeleid.
- De hulpverlening berust zoveel mogelijk bij een persoon, waarmee een vertrouwensrelatie wordt opgebouwd.

Zoals reeds aangegeven, onderscheidt deze vorm van intensieve hulpverlening zich maar beperkt van andere vormen van hulpverlening. Er zijn echter wel enkele 'accentverschillen'. In de eerste plaats wordt er een groter beroep gedaan op de flexibiliteit van de instelling. Voor ieder gezin zal - binnen marges - sprake moeten zijn van een aanpak op maat. In de tweede plaats zal men vaak te maken hebben met gezinnen waar politie en justitie een prominente rol spelen. In de derde plaats is bekend dat in deze 'delinquentiegevoelige gezinnen' - naast (kinder-) delinquentie en geweld - vaak ook sprake is van gedragsproblemen, in het bijzonder antisociaal gedrag. Daarnaast zien we aandachtstekortstoornissen, hyperactiviteit en middelenmisbruik. Het zijn met andere woorden gezinnen die in de regel veel te verbergen hebben en daarmee niet, of matig gemotiveerd zijn voor hulpverlening.

Vrijwilligheid, drang en dwang in de hulpverlening

Als gevolg van deze specifieke problematiek onttrekt - zoals uit voorgaande al duidelijk is geworden - een deel van deze gezinnen zich aan de hulpverlening. Het zijn 'bewerkelijke' gezinnen waarbij hulpverleningsinstellingen niet of maar gedeeltelijk aan de vraag kunnen voldoen. Daar komt bij dat het vrijblijvende karakter van de hulpverlening het ook veel gemakkelijker maakt voor dergelijke gezinnen om voortijdig af te haken of zelfs de hulpverlening buiten de deur te houden. Uit eigen onderzoek blijkt dat deze gezinnen veelvuldig 'shoppen' en als het ware zijn 'rondgepompt' in het hulpverleningscircuit (Ferwerda e.a., 1996). We kunnen dan ook rustig stellen dat van de in de vorige paragraaf voorgestelde, integrale hulp zelden sprake is geweest.

Binnen deze gezinnen zullen we ons vaker gesteld zien voor het dilemma van een afwijzing, terwijl verschillende signaleerders (politie, Raad voor de Kinderbescherming, onderwijs, et cetera) intensieve hulpverlening van groot belang achten. Een exact beeld van de grootte van deze groep ontbreekt. De praktijk geeft echter te zien dat met name binnen delinquente gezinnen de behoefte aan intensieve gezinshulp, eufemistisch uitgedrukt, gering is.

Dat brengt ons automatisch op de vraag in hoeverre voor dergelijke gezinnen 'drang- en dwangmodaliteiten' moeten worden ontwikkeld. Junger- Tas (1998) geeft hier een voorzet toe. Ze somt een aantal criteria op waarbinnen dwang te rechtvaardigen is:

- verwaarlozing en tekenen van kindermishandeling;
- opvoeding die bedreigd wordt door alcohol- of drugsmisbruik;
- ernstige gedragsproblemen bij een kind;
- jonge tienermoeders die geheel op eigen benen moeten staan zonder opvang van ouders of een sociaal netwerk.

Alvorens in te gaan op de juridische dwang, staan we stil bij de mogelijkheden binnen de methodiek om gebruik te maken van drang. Ons inziens bestaat er binnen huidige methodieken een scala aan mogelijkheden om cliënten 'bij de les te houden'. Daarbij moet gedacht worden aan het formuleren van concrete afspraken, omschrijving van rechten, plichten en verwachtingen door zowel cliënt als hulpverlener en directe confrontaties met niet-nagekomen afspraken. Hierbij valt een vergelijk te maken met bepaalde methoden uit de drugshulpverlening. Mocht de geschetste heldere en consequente lijn niet tot resultaat leiden, dan zou er in het uiterste geval een beroep moeten kunnen worden gedaan op juridische dwang. Helaas bestaat in Nederland wettelijk niet de mogelijkheid om deze - waarschijnlijk zeer kleine - groep opvoeders te dwingen tot het accepteren van hulp. De juridische maatregelen waarover de overheid beschikt bij gebleken ongeschiktheid van ouders, heeft voor de kleine groep risicogezinnen te weinig consequenties. Vooral de o.t.s. (ondertoezichtstelling) blijkt een 'papierene maatregel'. Binnen de huidige o.t.s. bestaat de mogelijkheid voor de gezinsvoogd om ouders (schriftelijk) aanwijzingen te geven die zij gehouden zijn na te komen. Een dergelijke aanwijzing zou kunnen bestaan uit het meewerken aan een vorm van intensieve ambulante gezinshulpverlening. Intensief overleg tussen hulpverlening en gezinsvoogdij zou in voorkomende gevallen geboden zijn. De huidige invulling van de o.t.s. betekent echter slechts zeer incidenteel dat gezinnen in aanmerking komen voor intensieve begeleiding van het kaliber als hierboven omschreven. Krapte in het aanbod van deze hulpvariant en onbekendheid van gezinsvoogden met de problematiek zijn hieraan debet. Het eerste - en waarschijnlijk ook het tweede - punt zou overigens getackeld kunnen worden als zowel het ministerie van VWS als Justitie extra financiële middelen ter beschikking zou stellen voor de ondersteuning van dergelijke gezinnen. Een goede investering als bedacht wordt wat deze gezinnen de samenleving momenteel kosten.

In het kader van bijvoorbeeld een pre-o.t.s. zou het mogelijk moeten zijn dat de kinderrechter ouders civielrechtelijk dwingt hulp te accepteren. Dit laatste zou kunnen gebeuren in de voorwaardensfeer. Dit houdt in dat wanneer ouders niet optimaal meewerken aan de hulp, er alsnog een ondertoezichtstelling volgt. De verwachting is dat het nieuwe millennium ruimschoots zal zijn ingetreden alvorens dergelijke dwangmodaliteiten formeel ingang hebben gevonden. Tot die tijd zijn we aangewezen op de vele informele varianten die betrokken hulpverleners én wetsdienaren in de praktijk al lang hebben ontwikkeld.

Literatuur

Baartman. H. (red.), *Praktisch Pedagogische Thuishulp in bewerkelijke gezinnen*. Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/Diegem, 1991.

Borvin. Gilbert J., *Substance Abuse Prevention Through Life Skills Training*. In: Ray Dev. Peters and Robert J. McMahon (eds.). *Preventing Childhood Disorders, Substance Abuse, and Delinquency*. Sage Publications, Inc. Thousand Oaks California, 1996.

Farrington, D.P., *Early prediction of violent and non-violent youthful offending*. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1997/3 (157-173).

Ferwerda. H.B. . J.P. Jakobs. B.M. W.A. Beke. *Signalen voor toekomstig crimineel gedrag*. Een onderzoek naar de signaalwaarde van kinderdelinquentie en probleemgedrag op basis van casestudies van ernstig criminele jongeren. Ministerie van Justitie. Dienst P.J.R., Den Haag. 1996 (37).

Jakobs. Jolanda. Henk Ferwerda en Balthazar Beke. *Opgroeien tussen onmacht en onverschilligheid*. Sec, Tijdschrift over samenleving en criminaliteitspreventie. 1996/10 (9-12).

Junger- Tas. Josine, *Een justitieel preventiemodel*. In: W. Koops & W. Slot. Van lastig tot misdadig. Bohn Stafleu Van Loghum, Houten/ Diegem 1998 (165-186).

Kumpfer, Karol L., Virginia Molgaard, Richard Spoth. *The Strengthening Families Program for Prevention of Delinquency and Drug Use*. In: Ray Dev. Peters and Robert J. McMahon (eds.). *Preventing Childhood Disorders, Substance Abuse, and Delinquency*. Sage Publications, Inc. Thousand Oaks California. 1996.

Loeber. R., *Ontwikkelingspaden en risicopatronen voor ernstige jeugddelinquentie en hun relevantie voor interventies: nooit te vroeg en nooit te laat*. In: W. Koops & W. Slot. Van lastig tot misdadig. Bohn Stafleu Van Loghum. Houten/Diegem 1998 (15-32).

Loeber, R., Wung. P., Keenan. K., Stouthamer- Loeber, M., Kammen, W.B. van. & Maughan. B. *Developmental pathways in in disruptive child behavior*. *Development and Psychopathology* 5, 1993 (101-132).

Loeber, R. en M. Leblanc. *Toward a developmental criminology*. In: M. Tonry en N. Morris (eds). *Crime and justice*. vol. 12. Chicago. University of Chicago Press. 1990 (375-473).

Robins, L.N. *The role of prevention experiments in discovering causes of children's antisocial behavior*. In: J. McCord and R. Tremblay (eds.). *Preventing antisocial behavior. Interventions from birth to adolescence*. The Guilford Press. New York. London. 1992 (20- 42).

Scholte, E.M. *Welke jeugdigen lopen 'echt' risico*. Tiaz.1997/1(9-15).

Tremblay, R.E. en W.M. Craig. *Developmental crime prevention*. In: M.Tony & D. Farrington (eds.) *Building a safer society: Strategic Approaches to crime prevention*. University of Chicago, Press 1995.